

Втори международен симпозиум, Велико Търново, 20—23 май 1976

ГЕОРГИ ПЕТКОВ (Велико Търново)

ВЪПРОСЪТ ЗА „ДВЕТЕ РЕДАКЦИИ“ НА „СКАЗАНИЕ ЗА БУКВИТЕ“ ОТ КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

Между многобройните проблеми, които възникват при изследване на „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки, особен интерес представят въпросите, свързани с историята на неговия текст в ръкописната традиция на старата сръбска, българска, румънска и руска литература, в които намираме следи от това важно съчинение.

Един от тези въпроси се отнася до т. нар. „две редакции“ на Сказанието, в които то е достигнало до нас.

Както е известно, Константин Костенечки създава своето съчинение около 1418 г. в Белград,¹ гдето прекарва по-голяма част от живота си в двора на сръбския деспот Стефан Лазаревич (1389—1427). С написването на Сказанието Константин Костенечки се стреми да отговори на актуалната за времето задача — въвеждане ред и единство в книжовната практика и училищното обучение — и по този начин да свърже своята дейност с извършената в Търново реформа от Евтимий Търновски, чиито основни принципи възприема в Бачковския манастир от учителя си Андроник, непосредствен ученик на последния търновски патриарх.

Поради значимостта на повдигнатите въпроси в Сказанието идеите на Константин Костенечки намират отглас сред книжовниците и писателите в Сърбия, България, Румъния и Русия.² За известността на Константин Костенечки като оригинален писател, отличен педагог, голям философ и граматик допринася възникналото в средата или края на XV в. на основата на текста на Сказанието второ съчинение — *Словеса*, чието пълно заглавие е „*Сѣа словеса въ кратцѣ избранныхъ книгы Константина Философа Костенечкааго, бывшаго учителя сръбскааго, въ дни благочестнааго Стефана деспота, гсодина сръбляемъ, и имать въразъ сицевъ къ писателемъ*“.³

¹ К. М. Кујеу. Konstantin Kostenečki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków, 1950, p. 27. Срв. и История на българската литература. Т. I. С., 1962, с. 317.

² Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. II. С., 1967, с. 200—204. Тук са дадени сведения за 17 преписа.

³ В. Григорович. Статъи, касающіеся древнего славянскаго языка. Казань, 1852, с. 36. Цитатите от текста на Словесата са по това издание.

В досегашните изследвания, посветени на двете съчинения, текстът на Словесата е определян различно. Така например неговият откривател и пръв издател В. Григорович⁴ през 1851 г. го нарича в вариант от по-обширно изложение на Константин Костенечки, което не му е било познато. Дж. Даничич,⁵ а след него и В. Ягич⁶ определят текста като извод от станалото вече известно на науката Сказание през 1869 г.⁷ П. А. Сырку⁸ смята, че става дума за редакция на Сказанието и дори говори за три редакции на Словесата.⁹ В изследванията на българските учени К. Куев¹⁰ и Б. Ст. Ангелов¹¹ текстът на Словесата е определен като кратка или съкратена редакция.

Както се вижда от краткия преглед, в научната литература се наблюдава една терминологична пъстрота по въпроса, какво в същност представлява текстът на Словесата по отношение на текста на Сказанието, определят от учените като вариант, извод и редакция. Това разнообразие в употребата на тези термини се дължи преди всичко на близостта и зависимостта на текста на Словесата от текста на Сказанието. Трябва да отбележим, че термините вариант, извод и редакция все още не са изяснени достатъчно пълно в теоретично отношение, особено що се отнася до последния, който създава затруднения при употребата му поради неговата многозначност. За езиковедите той има определено значение и с него те характеризират езиковите и правописните особености на даден ръкопис, като го определят например среднобългарска или съответно руска или сръбска редакция. При това те свързват паметника с конкретната среда, където е възникнал, и с конкретни езикови промени в текста, в правописа и, разбира се, с правилата, създадени и поддържани от авторитетни книжовни центрове, каквито са били например Търновската и Ресавската школа.

Въпросът за езиковите редакции е далеч по-сложен от тази най-обща характеристика. По-важно е обаче да се отбележи, че в този смисъл терминът редакция съвпада с термина извод. Това положение е било ясно и за средновековните книжовници, които съобщават, че в своята работа по преписването на книги са използвали „търновски или ресавски извод“. В текста на Словесата и в неговите компилации често се среща понятието *извод*. На едно място във второто съчинение — Словеса — четем: *аще добръ изводъ обрѣцешн, ресавскн нан търновскн бѣса оудбно исправши н въ свое мьсто възмѣстши* (В. Григорович. Цит. съч., с. 38). Нещо повече, Константин Костенечки въвежда в употребата понятията „издание“ и „извод“ за богослужебните книги от по-старата епоха: *първаго издаиѣ; старѣго издаиѣ; старонзводныхъ* (В.

⁴ В. Григорович. Статии, касающияся древнего славянского языка...

⁵ Knjiga Konstantina Filozofa o pravopisu. — Starine, 1, 1869, s. 1—43.

⁶ В. Ягич. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке. — В: Исследования по русскому языку. Т. I. СПб., 1885—1895, с. 535. Всички цитати от Сказанието са по това издание.

⁷ Starine, 1, 1869, s. 4.

⁸ П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. СПб., 1901, с. CXLVI—CXLVII.

⁹ Пак там, с. CXLVII.

¹⁰ К. М. Куев. Ор. cit., p. 82.

¹¹ Б. Ст. Ангелов. Цит. съч., с. 200 и сл.

Ягич. Цит. съч., с. 397, 408, 417). За него извод и издание са равнозначни понятия и той си служи с тях, за да разграничи книгите от една по-стара епоха и създаващите се през XIV и началото на XV в.

В литературен и текстологичен смисъл терминът редакция означава съзнателна и целенасочена преправка, промяна в съдържанието на даден текст, при което може да има преосмисляне, съкращаване, вмъкване на пасажки, дори на цели епизоди и др.¹² Трудностите при употребата на термина редакция в текстологическата работа с ръкописите произтича от обстоятелството, че трябва да се борави и с двете му значения — езиковото и литературното.

При едно внимателно сравнение на достигналите до нас преписи от текста на Сказанието и Словесата се вижда, че имаме основание да ги разглеждаме не като две редакции (обширна и кратка), а като две съчинения, които, макар и да са подчинени на една обща идея — създаване на единен и общозадължителен език и правопис за всички книжовници и писатели, имат различен адрес и различно предназначение. Така например, докато Константин Костенечки се стреми чрез своето обширно изложение да убеди Стефан Лазаревич и другите представители на висшата светска и духовна власт в необходимостта от реформиране на съвременната книжнина по отношение на правописа, езика, стила и текста в духа на Евтимиевите традиции и византийските образци, като за целта привежда обилни аргументи от литературно-исторически, езиково-правописен и философски характер, то в своята работа над текста авторът на Словесата се е ръководил от чисто практически и дидактически съображения.

Този неизвестен по име ученик и последовател на Константин Костенечки, живял и работил в Сърбия и вероятно сърбин по своята народностна принадлежност,¹³ възприема идеята на своя учител за съставянето на „типик“,¹⁴ поради което съвсем съзнателно и целенасочено се заема да използва текста на Сказанието. Той изоставя всички данни, които се отнасят до личността на Константин Костенечки, учителя му Андроник и Евтимий Търновски, съкращава „обличителната част“ на съвременната писменост, която придава полемичен характер на Сказанието, изоставя всички разсъждения и тълкувания на свещените писания и цитатите от Библията, а също така и разказа на Константин Костенечки за църковните събори и различните еретически и суевърни обичаи през XV в.¹⁵

Вниманието на автора е било насочено преди всичко към IX и X глава от Сказанието, в които подробно са изложени и коментирани пра-

¹² По-подробно за редакция, извод и вариант от гледище на текстологията вж. у Д. С. Лихачев. Текстология (на материале русской литературы X—XVII вв). М.—Л., 1962, с. 116 и сл.

¹³ В. Ягич. Цит. съч., с. 518.

¹⁴ За намерението на Константин Костенечки да състави „типик“ срв. неговите извления в Сказанието: да аще повелѣние будеть и снмь типикъ съставенъ въ Срѣтнматы, нанъ въ Тръновскихъ цѣльхъ книгъ едному възвѣмь, и тамошными приемиами се съставенъ (В. Ягич. Цит. съч., с. 419). Константин обаче не съставя желанния „типик“. За това поне може да се съди от следните негови думи: не типикъ оуставляемъ сею книгою, нь злобу потыщахомъ се иванчнтн (В. Ягич. Цит. съч., с. 419).

¹⁵ Повече за съкращенията на Сказанието вж. В. Ягич. Цит. съч., с. 518—535.

вописните и педагогическите въпроси, запазили своята актуалност и след епохата на Константин Костенечки. Или с други думи, Сказанието е адресирано до тези, които организират и ръководят литературния и културния живот, а Словесата — до всички онези лица, които на практика се занимават с книжовна и учителска дейност, които са чувствували остра нужда от едно систематизирано изложение на основните правописни правила и примери-образци, особено що се отнася до употребата на онези писмени знаци, за които има повече от една буква.

За по-широкия адрес и по-широкото предназначение на текста на Словесата в сравнение с текста на Сказанието говорят множеството преписи, които възникват на различни места и в различно време по територията на Сърбия, България, Румъния и Русия. Познати са също така и редица компилации на Словесата, възникнали на руска почва,¹⁶ където са били използвани за съставянето на старите руски буквари.¹⁷ За разлика от Словесата Сказанието е познато по един единствен препис от 40-те години на XVII в., сръбска редакция в т. нар. Карловицки препис.¹⁸ Следователно Сказанието е достигнало до нас в една редакция. Този факт показва, че неговото предназначение е било по-конкретно и се е ограничавало във времето на Стефан Лазаревич, от когото до голяма степен е зависело реализирането на идеите на Константин Костенечки за реформиране на книжнината в правописно и текстуално отношение, нещо, за което категорично заявява авторът в Сказанието: *аце възхоцеть дръ-*

жавнын по сротнмате нзберем н съставим кннгу в снх съдръжати всех (В. Ягич. Цит. съч., с. 462). Очевидно както за Константин, така и за Евтимий реформата е била не само чисто книжовен, но и държавен въпрос.

Разбира се, фактът, че Сказанието на Константин Костенечки по-малко е преписвано и четено в сравнение със Словесата, не води до заключението, че то е загубило своето значение за следващите поколения книжовници и културни дейци. Доказателство за интереса към него е активното отношение при използването на текста за създаването на Словесата и дори направата на Карловицкия препис около 230 години след възникването на оригинала.

Все пак след смъртта на Константин Костенечки и неговия покровител Стефан Лазаревич и особено след окончателното падане на Сърбия под турска власт „обличителната част“ и философското обяснение на писаното слово в духа на исихазма¹⁹ престават да имат такова значение, каквото те са имали за книжовниците през XIV и началото на XV в., когато южнославянските литератури бележат своя най-висок разцвет. От средата на XV век и нататък остава необходимостта да се препис-

¹⁶ За тези компилации вж. В. Ягич. Цит. съч., с. 563—568, срв. и Б. Ст. Ангелов. Цит. съч., с. 223.

¹⁷ П. Атанасов. Уникален паметник на руската средновековна култура в Народната библиотека „Кирил и Методий“ (Славянската граматика на Ив. Феодоров). — Изв. Нар. библ. Кирил и Методий, т. XII (XVIII), 1972, с. 219 и сл.

¹⁸ Подробно за датировката вж. Г. Петков. Из литературната история на текста на „Сказанието за буквите“ от Константин Костенечки. — Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, т. X, 1974, кн 1, с. 496—500.

¹⁹ Д. С. Лихачев. Некоторые задачи изучения второго южно-славянского влияния в России. Доклад на IV Международном съезде славистов. М., 1958, с. 107 и сл.

ват съществуващите и създаващите се произведения правилно и точно, поради което и текстът на Словесата придобива актуалност.

Средновековните славянски книжовници и писатели добре са схващали текста на Сказанието като теория и философия на писаното слово, което практически не е могло да им послужи в тяхната пряка работа. Те възприемат по-добре и по-лесно преосмислените и изложените „въ кратцѣ“ правописни и педагогически принципи на Константин Костенечки именно чрез текста на Словесата, но разширени и допълнени с много нови примери-образци, които са им били нужни в техните конкретни книжовни занимания.

По своята форма и съдържание текстът на Словесата е обединен от определен замисъл да служи като правописно и педагогическо ръководство в една епоха, когато вече не е съществувал обединителен център, който е трябвало да регламентира единни литературно-художествени и езиково-стилски изисквания, какъвто център по-рано е била Търновската книжовна школа, организирана и ръководена от Патриарх Евтимий.

Трябва да отбележим и твърде важното обстоятелство, че в ръкописната традиция на старите славянски литератури текстът на Словесата се преписва и разпространява като едно цяло и достига до нас в трите основни редакции: сръбска, българска и руска, включва се в състава на сборници с различно съдържание, най-често в съседство с други граматически съчинения и съчинения, посветени на славянската писменост. Интересен в това отношение е например прочутият Киевски (Почаевски) сборник,²⁰ в който срещаме текста на Словесата наред с такива съчинения като „За буквите“ от Черноризец Храбър, „За осемте части на речта“, анонимно съчинение, създадено по гръцки извори; „конвоира“ се от съчинения на старите византийски и старобългарски писатели. Следователно средновековните славянски книжовници и писатели са възприемали текста на Словесата като самостоятелно съчинение, което са преписвали и разпространявали сред южните и югоизточните европейски страни, в които се е създавала славянска писменост и се е употребявало славянското писмо.

²⁰ Вж. подробно описание на сборника у J. Bogdan. *Vechile cronici moldovenest rîna la Ureche*. București, 1891, p. 1—22. Вж. също описанията, публикувани от В. Ягич (по А. Попов). *Цит. съч.*, с. 576—581, и от А. М. Лукьяненко. *Почаевский сборник Киевской Духовной академии молдаво-болгарской редакции XVI века*. — *Новый сборник статей по славяноведению*. . . В. И. Ламанского. СПб., 1905, с. 406—465.